

1. Таланчук Н.М. Системно-синергетическая философия как методология современной педагогики // Магистр. – 1997. – СВ. – С. 32-41.

2. Федорова М.А. Педагогическая синергетика как основа моделирования и реализации деятельности преподавателя высшей школы: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ставрополь – 2004. – 170 с.

Анализируются возможности синергического подхода к процессу воспитания в высшей школе.

Ключевые слова: синергетический подход, планетарное воспитание, глобализация.

Possibilities of the synergetic approach are analyzed in relation to the process of education at higher school.

Keywords: synergetic approach, planetary education, globalization.

Зеленов Є.А. - доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г.П. Шевченко

УДК 37.037

ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

О.І. Іванова

Стаття присвячена проблемі виховання духовних якостей особистості, визначенню сутності даного поняття та шляхів формування духовних якостей студентів. Автор досліджує історичні витоки питання виховання духовних якостей особистості та трактування вченими поняття «духовність» у різні історичні періоди розвитку суспільства.

Ключові слова: духовність, духовні якості, духовна культура, гармонійний розвиток, моральні якості, естетичні почуття, духовні цінності.

Проблема всебічного гармонійного виховання людини набуває нової значення і соціальної значущості в умовах соціально-економічного розвитку суспільства у ХХІ ст. Сьогодні у період політичних, економічних та соціальних змін, період втрати попередніх духовних ідеалів та цінностей у нашій країні життєво важливою для всього суспільства залишається проблема виховання духовних якостей особистості, а саме виховання духовних якостей студентів. За останні десятиріччя у системі вищих навчальних закладів виникла суперечність між високим рівнем розумового та морально-духовного виховання студентів. Головна вада педагогіки попереднього періоду полягає в тому, що оволодіння великим обсягом наукових знань випереджує рівень вихованості особистості. Сьогодні Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) методологічним принципом реформування освіти визначає забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості. Сутність проблеми виховання духовних якостей особистості змінюється з розвитком суспільства, ця проблема набуває змін одночасно з розвитком наукових знань про людину.

Визначення поняття «духовність особистості» було зроблено видатними вітчизняними педагогами минулих років, такими як Г. Ващенко, І. Огієнко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, розвинуто у працях вітчизняних філософів, таких як М. Бердяєв, В. Вернадський, І. Ільїн, В. Соловйов та ін. Вивченню питання виховання духовних якостей особистості присвячено наукові праці сучасних педагогів: І. Беха, Н. Гонтаровської, І. Ільчової, І. Карпенко, Л. Кулікової, Г. Шевченко, сучасних філософів: О. Косичева, Г. Платонова, В. Федотова та ін.

Російська вчена І. Ільчова, аналізуючи трактування поняття духовності у стародавній філософії, приходять до висновку, що духовність розглядалась як риса людини, що набувається у випадку добродісного життя та прагнення до удосконалення якостей душі. Духовність у філософії стародавнього світу виявилась тісно пов'язаною з вольовими проявами людини в різних сферах життя [6, с. 37]. Філософ П. Сімонов вважав, що в уяві стародавніх людей не було різниці між душею та тілом, духовність у ті часи усвідомлювалась як матеріально діюча речовина.

Вивченням духовності займалися представники різних історичних епох та наукових напрямків: філософи, теологи, письменники, митці,

лікарі, психологи та педагоги. До них можна віднести Сократа, Анаксагора, Емпідокла (античність), Фому Аквінського (Середньовіччя), Д. Юма, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Д. Локка, В. Вернадського, М. Бердяєва, Л. Толстого, Ф. Достоевського та ін. Так, досліді філософа Давньої Греції Сократа були присвячені взаємному співвідношенню в людині краси зовнішньої та краси внутрішньої, духовної. Його ідеї набули подальшого розвитку у вченні Арістотеля про «калокагатію», де відображається уявлення про людину як одночасно «доброю» (agathos) і «прекрасною» (calos). Калокагатія у філософа трактується як стан цілісності духовного життя людини.

Проблема внутрішньої, духовної людини була центральною у творчості українського філософа Г. Сковороди. Видатний філософ та педагог розглядав людину як «подвійну» істоту, що складається із «зовнішності», тіла та з «внутрішньої», «дійсної» людини. «Є дві людини: земна та небесна в тій самій людині... Не кажи, що тобі належить лише кров. Через це ти відкидаєш дійсну, духовну людину...», – наголошує Г. Сковорода у своїх творах [13, с. 131]. Представник релігійної філософії М. Бердяєв висловлює думку, що завоювання духовності є головною метою людського життя. У його творчості багато уваги приділяється особистості, а саме її духовній свободі та творчості. На думку М. Бердяєва, індивід детерміновано природою та суспільством. На відміну від індивіда, особистість є реальність духовна, є сама свобода, і тільки в духовному досвіді людини, на думку філософа, може бути відкрита тайна нужди Бога в людині та його творчості [1].

Російський філософ І. Ільїн підкреслював, що особистість людини гине по мірі того, як зникає його духовність. В історичній дії, в культурній творчості духовність особистості, за І. Ільїним, виявляється як утворююча та гуманізуюча сила, що спрямовує суспільство до збереження самобутності. Філософа І. Ільїна та педагога К. Ушинського близько пов'язує ідея духовного виховання особистості на національній основі. К. Ушинський у свою чергу підкреслював, що виховання охоплює людину зі всіма її народними й індивідуальними особливостями, її тіло, душу та розум. Перш за все, на думку педагога, виховання звертається до характеру, а характер і є саме той ґрунт, у якому коріниться народність [15].

Теоретичною основою розвитку національної школи в Україні у 1917–1920 рр. стала національна концепція духовності, розроблена у

працях видатних вітчизняних педагогів того часу: Г. Ващенко, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русової, С. Сірополко, Я. Чепіги, О. Черкасенко, І. Огієнко та ін. У свідомості українців й у педагогічній теорії відбувається трансформація поглядів на проблему духовності, педагогіка відмовляється від абсолютизації догматично-трансцендентального розуміння духовності, акцентуючи увагу на моральних аспектах християнства. Крім того, розвиток природничих наук, психології, вплив раціоналістичної філософії та соціалістичних ідей ведуть до формування буттєво-особистісної (антропологічної) парадигми. Найсуттєвішим чинником генези поняття «духовність» у цей історичний період є зменшення значення релігійного чинника духовності, посилення її національної складової та формування національної парадигми [11, с. 121]. Таким чином, початок ХХ ст. став періодом ствердження українського типу духовності, який базується на поєднанні релігійно-християнських та національних цінностей. Українська духовність стає цілісним явищем культури, її онтологічною базою, практичною основою становлення національної школи.

Видатний педагог цього часу, І. Огієнко, спробував розробити філософо-педагогічну концепцію, що охоплює визначення змісту духовності та систему педагогічних чинників її формування. Він розумів духовність як властивість особистості, що виявляється у потребі жити, творити відповідно до християнських ідеалів істини, добра та краси. Принцип самовдосконалення – важливий принцип педагогічної системи І. Огієнка. Самовдосконалення особистості він розглядає як вищу духовну потребу, процес набуття свободи, засіб, мету й результат виховання в їхній єдності. У педагогічній спадщині І. Огієнка простежується думка вченого про те, що «власна духовність – то моральна атмосфера народу, яка оточує й виховує його». Усі компоненти духовності становлять національні цінності, що, в свою чергу, є основою освіти і соціального виховання.

Надзвичайного значення у вихованні особистості надавав формуванню духовних якостей видатний педагог В. Сухомлинський. У своїй праці «Духовний світ школяра» він дає психологічну характеристику суті духовності особистості та шляхів її виховання у людини, розкриває провідну роль педагога у цьому процесі. Духовне життя людини педагог визначає як формування та розвиток її моральних, інтелектуальних, естетичних запитів та інтересів. Протягом

своєї педагогічної діяльності В. Сухомлинський приходиться до висновку, що вплив на духовний світ учня краси природи, витворів мистецтва, навколишнього оточення залежить від характеру його діяльності. Естетичні почуття, на думку педагога, пробуджує та краса, котра входить у життя людини як елемент його духовного світу [12, с. 379].

Вивчення питання виховання духовних якостей особистості набуває все більшого значення у сучасних умовах розвитку суспільства. Виходячи з цього, *метою статті є*: дослідити формування духовних якостей особистості як філософо-педагогічну проблему. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Дослідити історичні витoki питання виховання духовних якостей особистості.
2. Визначити сутність поняття «духовні якості» особистості та провідні шляхи їх виховання.

У сучасній психології має місце уявлення про духовність як ціннісний зміст суб'єкта. У цьому аспекті духовність розглядають як наявність у людини різноманітних естетичних та пізнавальних потреб. В уявленні американського психолога В. Франка «...духовність людини – це не тільки її характеристика, а констатуюча особливість... Духовне – це те, що відрізняє людину, що властиве тільки їй одній...». У різні історичні епохи сутність поняття «духовність» визначалась рівнем розвитку провідних наук про людину та природу. Так, вчення В. Вернадського в галузі філософії та загальнолюдських проблем виходить за рамки власне природознавства. У ньому відкривається новий зміст людської історії як продовження історії природи, на місце біологічної спадковості виходить процес створення та передачі нащадкам духовних багатств [3]. В наш час пізнання самої людини формується на сучасних уявленнях про духовність людини, духовні структури самого світу, які значно відрізняються від існуючих раніше в науці і суспільній свідомості.

Сучасні вчені розглядають духовність як філософську проблему. Вони визначають її як діяльність свідомості, духовна свідомість, на їх думку, - це самосвідомість, що рухається, це становлення суб'єктивного буття [6]. Науковці О. Косичев і Г. Платонов у своїх філософських працях аналізують склад духовності, її компоненти, відокремлюють основні типи духовності та дають визначення цьому поняттю. Вони визначають духовність як комплекс якостей людської психіки (душі), що

відображує її моральний, естетичний, інтелектуально-когнітивний та екологічний зміст, націлений та утвердження принципів гуманізму, а також на здолання елементів бездуховності в світогляді та культурі [9]. Філософ В. Федотова, аналізуючи проблему духовності, націлює дослідників на аналіз свідомості людини з боку його змісту. В. Федотова розрізняє три типи духовності, кожен з котрих культивується певною професійною або суспільною групою: «естетизм», «теоретизм», «етизм». «Естетизм» виступає як домінуюча орієнтація на естетичні цінності життя та мистецтва.

Науковець О. Киричук виділяє духовно-катарсичну активність як внутрішню, інтегративну умову розвитку й самореалізації особистості, розглядаючи її як спосіб самоочищення, спрямований на відокремлення особистості від середовища і необмежене підвищення її над цим середовищем [8, с. 29]. М. Калашник, досліджуючи поняття «духовність», у своїх працях зазначає, що людину можна вважати духовною настільки, наскільки вона замислюється над цими питаннями й намагається отримати на них відповіді. На його думку, категорія «духовні цінності» пов'язана безпосередньо з витворами духу людини, котрі знаходять своє відображення у здобутках науки, культури, мистецтва тощо. При вивченні питання про роль педагога у формуванні духовності студентів М. Калашник приходять до висновку, що в результаті навчання та виховання можна спостерігати трансформацію духовних цінностей, зокрема на культурних зразках, яка засвідчує, що на заняттях необхідно активно використовувати художньо-естетичні цінності суспільства [7]. Інші сучасні дослідники проблеми, зокрема О. Пометун, стверджують, що під поняттям «духовність» можна розуміти якісну багатогранну характеристику не тільки свідомості людини, її внутрішнього світу, а і її вчинків, дій, усього життя, тобто її зовнішніх проявів, які відбивають пануючий тип цінностей. Духовність характеризує лише розвинену свідомість людини й постає її ціннісною спрямованістю, ціннісною зумовленістю особистісного буття [10].

Важливим чинником духовного відродження є моральність, яка визначається як етичне поняття, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Але моральність ще не робить людину духовною. Професор О. Осипов проводить межу між духовним і моральним. На його думку, духовний світ – це найвище, що притаманне людині, духовне обов'язково передбачає і моральність людини. Ряд

педагогів, зокрема І. Зязюн, пропонують ввести термін «духовна педагогіка», чи «педагогіка духовності», вищою метою якої є сприяння максимально ефективному духовному розвитку особистості, формування внутрішньої культури через такі форми свідомості, як наука, освіта, мораль, мистецтво, релігія. За даними досліджень С. Гордієнко, одним із принципів духовно перетворювальної функції вищої освіти є її перспективність, тобто програма виховання має чітко визначити конкретний перелік усього, що потрібно вкласти в кожного студента, щоб зробити його духовно багатим [4]. З цією метою започатковано нові програми та курси, завдання яких – виховання моралі та духовності починаючи із загальноосвітньої школи. Наприклад, в загальноосвітніх школах запроваджено дисципліну «Етика та курси духовно-морального спрямування». Важливим чинником виховання духовних якостей студентів є створення особистісно-формуючого простору в університеті, що включає методи викладання та виховання, традиції, психологічний і моральний мікроклімат, особистість педагогів, його відносини зі студентами.

Великий вплив на людину має мистецтво, оскільки воно поєднане не тільки із зовнішніми почуттями, а і з внутрішніми, духовними. Спілкуючись з музикою, літературою, живописом, людина стає кращою та добрішою. Як зазначає Г. Шевченко, мистецтво – це рівноправний учасник пізнавальної діяльності та виховного процесу, а мета його – це формування різнобічних духовних потреб особистості та її творчих здібностей [14].

Таким чином, виховання духовних якостей особистості є головною метою сучасної освіти. Ця проблема в широкому естетико-етичному та культурному контекстах є однією із провідних проблем у сучасних філософській, психологічній та педагогічній науках. Духовність є дійсною сутністю людини, яка вбирає в себе багатовіковий культурно-естетичний досвід людства, його уявлення про цінності життя, внутрішній світ особистості. Духовні якості особистості – це система інтелектуального, морального, художньо-естетичного та емоційно-чуттєвого розвитку особистості. У контексті психолого-педагогічного розуміння розвитку особистості головним стає створення освітнього середовища, що має відповідати меті розвитку людини. Духовні якості особистості розвиваються у процесі формування її свідомості, світогляду, включення в економічне, політичне й культурне життя сім'ї,

народу, нації. Оскільки формування духовних якостей особистості є одним із найважливіших завдань освіти, зокрема вищої школи, то дослідження цього питання повинне йти у напрямку визначення сутності поняття «духовні якості» особистості та засобів їх формування.

Література

1. Бердяев Н.А. Сочинения / Николай Бердяев; [сост. А. В. Гулыга]. – М. : Раритет, 1994. – 416 с. – (Библиотека духовного возрождения).
2. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С. 5–13.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Рольф, 2002. – 576 с. – (Библиотека истории и культуры).
4. Гордієнко С. Г. Шляхи духовно-морального відродження особистості студента / С. Г. Гордієнко // Педагогіка вищої та середньої школи. Збірник наукових праць. – 2009. – вип.25. – С. 176–181.
5. Духовность человека: Педагогика развития: Учеб. пособие / под ред. Н. В. Михалкович – Мн. : Тесей, 2006. – 400 с.
6. Ильичева И.М. Духовность в зеркале философско-психологических учений (от древности до наших дней) / И.М. Ильичева. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 208 с.
7. Калашник М. П. Роль педагога у формуванні духовності майбутнього вчителя / М. П. Калашник // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць. – 2009. – № 3. – С. 259–264.
8. Киричук О. В. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу / О. Киричук // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 28–30.
9. Платонов Г. В., Косичев А. Д. Проблема духовности личности (состав, типы, назначение) / Г. Платонов, А. Косичев // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1998. – № 3. – С. 16–33.
10. Пометун О. І. Формування духовності учнів засобами суспільствознавчих дисциплін / О. І. Пометун // Шлях освіти. – 2006. – № 3. – С. 26–28.
11. Прищак М. Д. Розвиток поняття духовності в педагогічній думці України періоду національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.): спроба парадигмального аналізу / М. Прищак // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 120–130.
12. Сухомлинский В. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе / Василий Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1979. – 393 с.
13. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Дмитро Чижевський; [підготовка тексту й передне слово Леоніда Ушкалова]. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.
14. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе: Учебно-методическое пособие / Г. П. Шевченко. – К. : Рад. шк., 1985. – 144 с.
15. Шеховская Н. Л. И. А. Ильин и К. Д. Ушинский: «диалог» о духовности / Н. Шеховская // Педагогика. – 2005. – № 10. – С.68–72.

16. Щербань П. Формування духовної культури особистості / П. Щербань // Рідна школа. – 1999. – № 7 – 8. – С. 28–29.

Статья посвящена проблеме воспитания духовных качеств личности, определению сущности данного понятия, изучению путей формирования духовных качеств личности. Автор исследует источники формирования данного понятия и трактовку учеными понятия «духовность» в различные исторические периоды развития общества.

Ключевые слова: *духовность, духовные качества, духовная культура, гармоничное развитие, нравственность, эстетические чувства, духовные ценности.*

This article is devoted to the problem of education of spiritual qualities of personality, the essence of the concept and ways of forming the spiritual qualities of students. The author explores the historical origins of the issue of education and spiritual qualities of the individual interpretation of the scientists the concept of "spirituality" in different historical periods of development.

Keywords: *spirituality, spiritual qualities, spiritual culture, harmonious development, morality, aesthetic sense, spiritual values.*

Іванова О.І. – асистент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г.П. Шевченко

УДК 373.21 (09)

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В РОБОТАХ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКІВСЬКОГО

О.В. Канарова

У статті представлено огляд положень психології дитинства у роботах Василя Зеньківського, що стосуються духовно-морального виховання дитини. Автор характеризує значення досвіду видатного педагога, богослова і філософа у вирішенні проблем формування моральних рис дитини, релігійної освіти у дитинстві.

Ключові слова: *виховання, духовність, моральність, дитина.*